

STRATEGI FÖR FORSÅKERSOMRÅDET

BEVARANDE OCH OMVANDLING AV EN STADSNÄRA INDUSTRIMILJÖ

A strategy for Forsåker area
conservation and transformation of a centrally located industrial area

EXAMENSARBETE VID CHALMERS ARKITEKTUR
Therese Setterborg

ARKX03 30 hec
Examinator Inger Lise Syversen
Handledare Helena Westholm
Januari 2013

CHALMERS

INNEHÅLL

ENGLISH SUMMARY	4	Byggnadernas skick	29
SAMMANFATTNING	9	Landmärken och utmärkande element	30
FÖRORD	11	Historiska egenskaper och kulturhistorisk värdering	34
INLEDNING	12	Kvalitéer och möjligheter för en kommande stadsomvandling	36
Bakgrund till projektet	12	FÖRSLAG	42
Syfte och målsättning	16	Bevarande av Forsåkersområdet	42
Metod	16	En strategi för bevarande och utveckling av Forsåkersområdet	42
Frågeställningar	16	1. Ha bevarande och återanvändning som utgångspunkt	43
Avgränsning	16	2. Framhäv de historiska landmärkena	44
OM BEVARANDE	18	3. Återanvänd historiska entréer och bygg vidare på befintlig struktur	45
Begreppet bevarande	18	4. Låt historien inspirera ny gestaltning	46
Bevarande då och nu	18	Slutsats och Intresseavvägningar	48
Klassiska bevarandepprinciper	18	Organisatoriska strategier	48
Internationella principdokument	19	REFERENSOBJEKT	50
Samtida bevarandeteori	20	SKF	50
Industri som kulturarv	21	Brandts klädefabrik	54
Begreppet hållbar utveckling	22	REFLEKTIONER	56
Bevarande och hållbar utveckling	22	KÄLLFÖRTECKNING	60
FORSÅKERSOMRÅDET	24		
Områdets namn	24		
Historia	24		
Det centrala stråket	28		

ENGLISH SUMMARY

Brief statement of the problem

Reclamation of unused industrial areas in city centres is a common challenge to modern city planning. Failure to successfully revitalize these areas contributes to urban sprawl and reduced value and utilization of city centre properties. From an environmental point of view, it is better to re-use these existing brown fields rather than exploit urban green areas. However, many industrial areas have historical values and meanings, which are important connections to a city's cultural heritage.

Background and purpose of thesis

The Forsåker area in Mölndal is the subject for my thesis. Forsåker is a former paper mill and industrial area with a strategic and attractive location adjacent to Mölndal's city centre with well-connected public transport. The area faces extensive revitalization and transformation as the municipality aims for it to accommodate new housing, commercial premises and workplaces. The area is owned by the city of Mölndal. The planning process is still in its very early stage and is mainly administrated by Mölndala Fastighets AB (MFAB, a company owned by the municipality). My analysis of the materials and documents produced so far by the city of Mölndal and MFAB, showed that there is a risk that the preservation of the cultural heritage will be deprioritized against other short term issues and financial interests. For this reason, it is important that the municipality takes a standpoint concerning Forsåkers cultural heritage. In my thesis I examine

the critical preservation issues in the redevelopment and I propose a strategy for the conservation and transformation of the area.

Theory of conservation and transformation

The theory of conservation and transformation has undergone dramatic changes over the last two centuries. Up until the middle of the 1900's, the considerations were limited to the treatment of monuments. Since then, the idea of what buildings and environments are considered as culturally significant has continued to expand and mature. Today, cultural significance is no longer limited to monuments and aged buildings, but can include the commonplace and mundane.

The shift from classic to contemporary theory of conservation can be summarized in the following manner:

classic	contemporary
solitary	environment
object	social context
holiness	negotiation
elitist view	common possession
the exclusive	the ordinary
historic recollection	historic process

Contemporary theory of conservation relates to meaning and expression, and takes a holistic planning and design approach.

A natural consequence of this shift is a more open attitude towards re-use and change of the cultural location as a possible strategy for conservation. For example, according to classic conservation criteria,

industrial areas by definition were not cultural heritage locations. It was not until the 1980's that this attitude began to change and industrial areas came to have the same cultural significance as other types of historical areas.

The Forsåker industrial area

Paper has been manufactured in Mölndal since the middle of the 1600's. The Mölndalsån river was the main reason for choosing the location. The water from the river was needed in the production, the power of the waterfalls provided an energy source, and the stretch of the river enabled transportation. Industrial paper production began in the 1850's and the number of employed workers grew, which led to a growth of Mölndals population. As a result, many cultural and social institutions (schools, libraries, hospitals etc.) emerged. During the industrialisation the railroad replaced the river as a route for transportation.

While the paper industry in the Forsåker area is gone, the buildings remain. The core area of the paper production has a dense structure with narrow passages and sealed rooms. The buildings have primarily been tools in the paper industry, and they have been modified, added to, torn down or in other ways adjusted to the needs of the industry, mostly in a very unsentimental manner. The area gives a complex and mucky impression, and few people would currently find it attractive.

The buildings that stand today are built between 1890's to 1980's and represent different eras in the history of the paper industry. In addition to the

industrial buildings there are elements and landmarks in the environment that retain important information about the history, for example; the relics alongside Mölndalsån river that show how the water was used, the remnant of the railway tracks, the workers entrance known for Mölndals first escalator, the red brick wall that screens the area against Kvarnbygatan, and the last remaining chimney.

The potential of the Forsåker area is not limited to architectural landmarks. The area contains many useful features, for example streets and dimensions that we recognize from traditional city centres.

It is these architectural and environmental potentials which make conservation an important consideration in the revitalization of the Forsåker area.

Conclusion and strategy

I draw the conclusion that the most important preservation goal in the Forsåker area is to retain the ability to visualize and convey the history of the paper industry and its impact on the development of Mölndal.

The historic environment should be re-used and the industrial heritage should be seen as a resource in the coming development. It is not enough to only keep a handful of characteristic buildings that represent different eras in the history of the paper industry. The physical context in which the buildings stand is crucial in order to visualize and convey the history. This does not mean that everything needs to be re-used. But the perspective of conservation and transformation needs to be widened and embrace also the structure of the

area. By finding new usages for all kinds of buildings, gaps, passages, places, land marks, components and relics, one can hopefully capture the atmosphere of the area. This would add a priceless dimension to the new content.

This conclusion becomes the foundation of my strategy for the physical transformation of the area. This strategy consists of a primary objective: “Do not destroy the historical view; make it possible to see the past while building the future”, and four supporting principles, each of which I explain in detail:

Let preservation and reutilisation be the point of departure

This means a change of mind set. It is the demolitions that need to be motivated, not what is kept. In practise this means that working with conservation in the Forsåker area will be about trying to find tenants and users for the buildings and the places. It is often when the tenants come in to the picture that it becomes clear which buildings are the most useful, how they can be used, and what potential the area has.

Highlight the historic landmarks

Highlight the landmarks that already exist in the Forsåker area. Give them the space they need to remain as landmarks. Do not place new landmarks right next to the old ones. New buildings that block the view of the historic land marks should be avoided.

Reutilise the historic entrances and build on the existing structure

Use existing and historic entrances to the area and add

new ones which reconnect the area to surrounding environment. New buildings should be fitted in to the existing structure.

If it is impossible to re-use a building, but the building has a “room building function,” its foundation should be used by the new building. The goal is to re-use the areas existing, dense, city-like structure as much as possible in order to highlight the characteristic passages and environment.

Let history inspire new designs

Let the existing and historic elements in the area inspire new designs in a playful way. When the elements are still there but in another form, it is easier to tell the history. The designs will make unique places which will give identity to the new area.

By following these four principals when integrating the Forsåker area into Mölndal city centre, we can tell the historical story and retain the cultural heritage of the paper industry.

SAMMANFATTNING

I examensarbetet *Strategi för Forsåkersområdet - omvandling av en stadsnära industrimiljö* undersöker jag vad det är som är viktigt att bevara i en kulturhistoriskt värdefull industrimiljö som står inför en omfattande omvandling till en ny stadsdel.

Jag redovisar klassiska och nutida bevarandeteorier och beskriver hur industrin kom att räknas som kulturarv. Jag relaterar bevarande och återanvändning till hållbar utveckling.

Vidare beskriver jag Forsåkersområdets historiska bakgrund, viktiga karaktärsdrag, kvaliteter och bevarandevärden.

Jag drar slutsatsen att det som är viktigast att bevara i Forsåkersområdet är möjligheten att kunna se och berätta historien om pappersindustrin och dess stora betydelse för Mölndals utveckling.

Slutsatsen läggs till grund för en strategi för den fysiska omvandlingen. Strategin består av ett övergripande mål och fyra understödjande principer. Det övergripande målet är: *Skym inte sikten. Gör det möjligt att se och berätta historien.* De fyra principerna är:

1. *Ha bevarande som utgångspunkt*
2. *Framhäv de historiska landmärkena*
3. *Återanvänd de historiska entréerna och bygg vidare på befintlig struktur*
4. *Låt historien inspirera ny gestaltning*

FÖRORD

Jag har ofta argumenterat för att förtätning i Göteborgsregionen inte bör ske i grönområden, utan först och främst i “brunområden”, det vill säga i centralt belägna äldre industriområden vars funktion med tiden har spelat ut sin roll. Först för några år sedan gick det upp för mig att dessa områden har ett kulturhistoriskt värde, i likhet med andra typer av bebyggelse, och är lika viktiga dokument för att berätta vår historia och ge oss sammanhang som all annan bebyggelse.

Forsåkersområdet är ett område där planeringsprocessen för en förtätning på äldre industrimark är i sin linda. Planeringsdokumenten anger att en ny stadsdel ska formars. Därmed var det ett utmärkt objekt för mig att fördjupa mig i i mitt examensarbete.

Jag är nyfiken på vad det är som är viktigast att bevara och ta hänsyn till, när byggnaderna inte har allra högsta kulturhistoriska värde, och när en stor och omfattande omvandling är i vardande. Hur gör man, hur bör man inte göra, och varför?

Detta arbete är inte ett färdigritat förslag, vilket jag först föreställde mig att jag skulle göra. När jag fick inblick i arbetet med utvecklingen av området såg jag att det var angeläget att formulera ställningstaganden och en strategi för bevarandet. Nästa steg är att rita ett förslag till hur de tillkommande byggnadsvolymer och de nya funktionerna ska inrymmas i området.

Jag vill framföra ett stort tack till:

Min handledare Helena Westholm för saklig, konstruktiv och engagerad handledning.

Min examinator Inger Lise Syversen för stöd och litteraturtips.

Torbjörn Jennerhed på MölnDala Fastighets AB för att du tog dig tid att visa mig runt i området och tillhandahöll underlagsmaterial.

Industriantikvarien Ida Wedin för idéer och inspiration.

Nätverket för ett demokratiskt inflytande i planprocessen om Papyrusområdet för inspirerande seminarium.

Maria Modéer för ovärderlig peppning och innehållsmässig korrekturläsning.

Sami Mlayeh för hjälp med språk, grammatik och resonemang.

INLEDNING

BAKGRUND TILL PROJEKTET

Forsåkersområdet i Mölndal, också kallat Papyrusområdet, är ett före detta pappersbruk och industriområde som ska omvandlas till en ny stadsdel med bostäder och lokaler för handel, närservice och arbetsplatser. Området har ett strategiskt läge nära Mölndals centrum och allmänna kommunikationer. Området omfattar 24 hektar, det vill säga det är nästan lika stort som nuvarande Mölndals centrum.

Forsåkersområdet är en central del av Mölndals industrihistoria. Området utgörs av före detta produktions-, lager- och trädgårdsanläggningar samt personalbostäder, som tillkommit i olika skeden av brukets mer än hundraåriga historia. Pappersproduktionen bedrevs fram till år 2005.

År 2006 överlämnades Forsåkersområdet till en konkursförvaltare som bland annat uppdrog åt några arkitektkontor att ta fram idé- och visionsförslag på en översiktlig stadsplanenivå.

År 2009 köpte Mölndals stad in området. Det kommunägda bolaget MölnDala Fastighets AB (MFAB) har fått en betydande roll i arbetet med att utveckla Forsåkersområdet. Bolaget har mandat att företräda Mölndals stad i rollen som exploatör. Arbetet med områdets utveckling har pågått i MFABs regi sedan 2011. Det har främst inneburit framtagande av ett visionsdokument och en markutredning samt workshoparbete och informationsmöten för allmänheten. I början av 2013 avser MFAB att bilda

ett konsortium med ett antal aktörer. Under ledning av MFAB kommer sedan konsortiet att driva och finansiera utvecklingen av den nya stadsdelen. En första uppgift för konsortiet kommer vara att anlita ett antal arkitektkontor för ett parallellt uppdrag för att ta fram förslag på områdets framtida utformning.

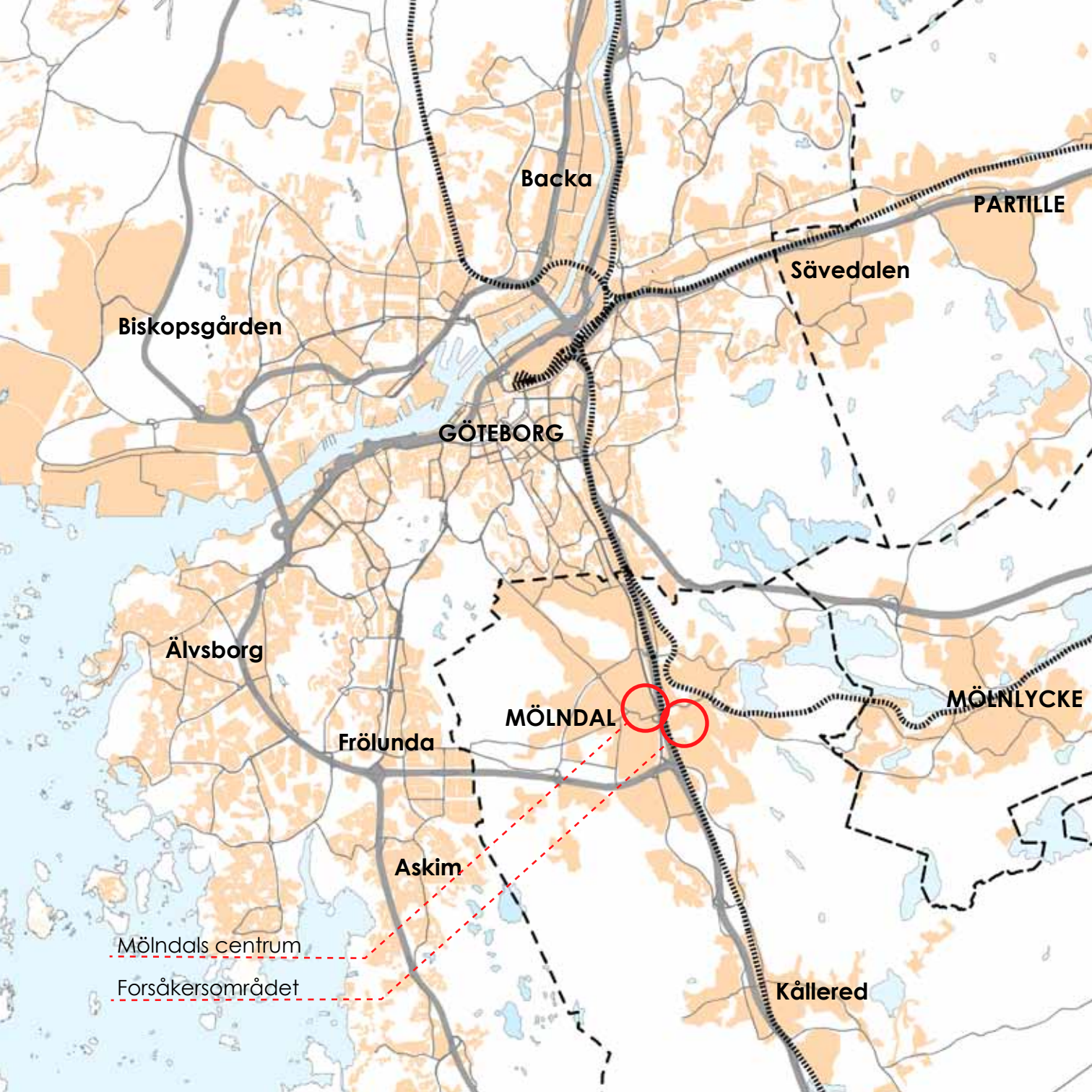
Underlagsmaterial

Det material som fanns framtaget av kommunen av relevans för detta examensarbete var främst ett visionsdokument, en kulturhistorisk och fastighetsekonomisk analys, och en handfull idé- och visions-skisser för hur en ny stadsdel skulle kunna se ut (se källförteckningen).

Visionsdokumentet (version *Vision 2.1*) är framtaget av MFAB och ska vara ett levande dokument och arbetsredskap som uppdateras kontinuerligt. I dokumentet finns tankar och principer för att uppnå god stadsbyggnad väl beskrivna (blandstad, kvartersstruktur, entréer mot gatan, lokaler i bottenvåningarna, varierade upplåtelseformer etc). Dock saknas ställningstaganden kring hur den industriella miljöns karaktär, historia och värden ska tas tillvara.

Den kulturhistoriska och fastighetsekonomiska analysen togs fram år 2010 med Mölndals stad som uppdragsgivare. Detta dokument anger en handfull byggnader som kan och bör bevaras. Dokumentet har legat till grund för det rivningsbeslut som togs i kommunstyrelsen i juni 2010.

Idé- och visionsförslagen för den nya stadsdelen utgörs

Backa

PARTILLE

Sävedalen

Biskopsgården

GÖTEBORG

Älvsborg

MÖLNLYCKE

MÖLNDAL

Frölunda

Askim

Källered

Mölndals centrum

Forsäkersområdet

av plan- och volymskisser framtagna 2007 och 2011 av tre arkitektkontor. Tyngdpunkten i förslagen ligger på att illustrera vad området kan rymma, med fokus på nya bostäder och trafikförsörjning. Bevarandet tycks inte ha betonats i beställningen av skisserna. Industrinmiljön är mer eller mindre oigenkännlig; nya strukturer utplånar de historiska; nya landmärken är placerade på sådant sätt att de skymmer de historiska landmärkena.

Min analys av underlagsmaterialen har lett till slutsatsen att inget konkret förhållningssätt till bevarandet har formulerats eller förankrats i det kommunala arbetet med Forsåkersområdet.

Mölndals centrum

Mölndals bro

Kvarnbygatan

E6, E20 motorväg och Västskåpanan järnväg

Mölndalsån

SYFTE OCH MÅLSÄTTNING

Med mitt examensarbete hoppas jag kunna inspirera Mölndals stad, MFAB och aktörerna i det blivande konsortiet att formulera ett konkret förhållningssätt och en handfast strategi för bevarandet, och låta detta vara vägledande för den fortsatta omgestaltningen av området.

METOD

Arbetet inleddes med inläsning och analys av tidigare gjorda inventeringar, utredningar och idéförslag för det geografiska område som jag har avgränsat. Efter det gjorde jag en karaktärisering av området, med hjälp av visuell besiktning, fotografering, skriftlig beskrivning och studier av befintligt ritningsmaterial. Jag hämtade inspiration genom att studera andra omvandlade industrimiljöer, via litteratur och via en studieresa till Odense och Köpenhamn i Danmark. Jag studerade litteratur avseende teoribildningen kring bevarande och utveckling av kulturhistoriskt intressanta miljöer (se litteraturlistan sist i rapporten). Jag samtalade med personer som är engagerade för Forsåkersområdets framtida utveckling via *Nätverket för ett demokratiskt inflytande i planprocessen om Papyrusområdet* och deltog i deras inspirationsseminarium. Jag formulerade ett förslag till strategi och resultatet redovisas i denna rapport.

FRÅGESTÄLLNINGAR

Arbetets huvudsakliga frågeställningar är:

Vilket förhållningssätt till bevarande av kultur-

historiskt värdefull bebyggelse är mest tillämpligt i Forsåkersområdet?

Vad är viktigast att bevara och ta hänsyn till när de enskilda byggnaderna inte har allra högsta kulturhistoriska värde (dvs de är inte aktuella för byggnadsminnesmärkning), och när en stor och omfattande omvandling är i vardande? Hur gör man, och varför? Hur kan man tillämpa bevarande i samverkan med förnyelse?

AVGRÄNSNING

Jag har valt att fokusera arbetet på vad jag kallar det centrala stråket i Forsåkersområdet (se bilden på nästa sida). Längs stråket finns de byggnader som ingick i kärnområdet för papperstillverkningen. Forsåkersområdets kommande exploateringsområde innefattar ett betydligt större område som bland annat rymmer andra byggnader och komponenter som också är kulturhistoriskt intressanta, exempelvis arbetarkaserner, tjänstemannavillor och en äldre trädgårdsanläggning. För att begränsa arbetet har jag gjort en geografisk avgränsning som inte innefattar några solitära byggnader av enskilt högt kulturhistoriskt värde.

Utvecklingen av hela Forsåkersområdet till en ny stadsdel rymmer en mängd frågeställningar som inte tas upp i detta arbete, exempelvis utformning av nya bostadskvarter och trafikförsörjningsfrågor.

Mölnads centrum

Mölnads bro

Kvarnbygatan

E6, E20 motorväg och Väst kustbanan järnväg

Mölnadsån

Flygfoto över Forsåkersområdet

Heldragen röd linje:
exploateringsområdet enligt
Mölnada Fastighets AB i juni 2012

Streckad röd linje: ungefärlig gräns
för det centrala stråket och historiskt
centrum för pappersproduktionen

OM BEVARANDE

BEGREPPET BEVARANDE

I svenskan saknas ett bra samlingsord för byggnadsvård, bebyggelsevård, konservering, restaurering och omvandling. Jag har valt att använda ordet *bevarande* som ett samlingsbegrepp i detta arbete.

BEVARANDE DÅ OCH NU

Synen på bevarande har genomgått en dramatisk förändring under de senaste århundradena. Diskussionen om bevarande handlade fram till 1900-talets mitt om behandlingen av monument. Synen på vilken slags bebyggelse som kunde anses tillhöra kulturarvet breddades successivt, till att idag omfatta varsamhet och medvetenhet i arbetet med all existerande bebyggelse. Denna utveckling kan ses som en reaktion på det som pågått i samhället som helhet. Det ökade intresset för hållbar utveckling medför att man måste försöka greppa komplexiteten och se hur allt hänger samman.

KLASSISKA BEVARANDEPRINCIPER

Nedan redovisas några förhållningssätt och ideologier som har sitt ursprung i principdiskussionerna kring 1800- och 1900-talets restaureringar av monument.

1800-talet präglas av två motsatta förhållningssätt till bevarandet av monument. Det ena är en **återhållsam konservering** och en av de mest kända förespråkarna för denna syn var John Ruskin (1819-1900). Han likställde restaurering med den mest totala förstörelse en byggnad kan råka ut för. Hans recept var att endast

ge monumentet omsorgsfullast tänkbara underhåll för att undvika större ingrepp och skjuta upp dagen då byggnaden förfaller.

Det andra förhållningssättet kallas **stilenhetlig restaurering**. Det innebär att en byggnad kan och bör återskapas i dess mest ursprungliga och stilrena utformning. Detta även om byggnaden aldrig förr befunnit sig i ett sådant tillstånd, så länge det är i linje med byggnadens sanna natur. Den arkitekt som för eftervärlden tydligast har förknippats med stilrestaureringen som princip är Eugene Viollet-le-Duc (1814-1879). I Sverige brukar Helgo Zettervall (1831-1907) föras fram som hans mest trogna efterföljare, med stora stilenhetliga domkyrkorestaureringar i bland annat Lund, Skara och Uppsala (Robertsson, 2002 s 19-21).

I slutet av 1800-talet formulerade Camillo Boito (1836-1914) en ideologi som kom att gå under beteckningen **historisk restaurering**. Boito såg alla förändringar och tillägg i en byggnad som lika viktiga historiska dokument. Med tanke på risken för att bli lurad av en skicklig restaurering i fråga om vad som är äkta, bör alla nya delar märkas. Detta antingen genom annorlunda material, med datum eller genom förenklade geometriska former. Nya tillägg bör utföras i samtidens stil, men på ett sätt som inte kontrasterar för mycket med originalet (Robertsson, 2002 s 24).

Den svenske arkitekten Sigurd Curman (1879-1966) var influerad av Boito, och formulerade en bit in på 1900-talet ett nytt och praktiskt användbart förhållningssätt till restaureringsproblematiken i Sverige, som för lång tid framöver blev normbildande.

För Curman handlade restaurering om att gestalta historiens skiftande förlopp, allt som är beständigt och tillfälligt i en gammal byggnad, till en konstnärlig och övertygande helhet. Detta samtidigt som alla moderna funktionskrav tillgodosågs. Han betraktade patinan som byggnadens dyraste smycke, och det gamla hantverkets metoder och material som viktiga (Robertsson, 2002 s 24).

Gustavo Giovannini (1873-1947) vidareutvecklade Boitos restaureringsideologi till en **vetenskaplig restaurering**, som betonar kunskapen om byggnaden men som också inkluderar arkitektoniska aspekter, det historiska sammanhanget, omgivningarna och byggnadens användning. Han uppmärksammar den ”vanliga arkitekturens” betydelse som skapare av kontinuitet i en historisk stadsbygd (Robertsson, 2002 s 24).

Efter andra världskriget formulerade den italienske konsthistorikern Cesare Brandi (1906-1988) en **kritisk restaureringsteori** där han betonade vikten av bevarandeobjektets estetiska värde (en faktor som ofta förbisågs i vetenskaplig restaurering) (Muñoz Viñas, 2005 s 6). Brandi poängterade att man måste söka en avvägning mellan de estetiska och historiska aspekterna utifrån byggnadens egna förutsättningar. Han menade att det inte går att återskapa historien eller förneka vissa tidsperioder, då resultatet lätt blir historiska falsifikat och förlust av autenticitet (Robertsson, 2002 s 26).

I mitten av 1900-talet var Erik Lundberg (1895-1969) den ledande restaureringsarkitekten i Sverige. Han betonade den historiska kontinuiteten, men ville i funktionalismens anda samtidigt ha en klar åtskillnad

mellan gammalt och nytt (Robertsson, 2002 s 26).

Under det senare 1900-talet har arkitekten Ove Hidemark (1931-) haft stor betydelse för dagens rådande synsätt. Med stor konsekvens driver Hidemark kravet att man måste använda samma material och teknik som byggnaden är uppförd med. En byggnads åldrande och nötta patina har ett värde som ska beaktas vid en restaurering. Autenticiteten är viktig, men också helheten (Robertsson, 2002 s 26).

INTERNATIONELLA PRINCIPDOKUMENT

Det internationella samarbetet under 1900-talet vad gäller byggnadsvård och restaurering har präglats av en strävan efter att harmonisera synsätten. Detta har resulterat i ett antal dokument, konventioner, deklarationer och charters.

I Venedigdokumentet som formulerades 1964 vidgades begreppet historiskt minnesmärke till att inte bara avse arkitektoniskt eller historiskt märkliga verk, utan också mer oansenlig bebyggelse som med tiden fått kulturell betydelse. Därmed fortsatte en utveckling som leder fram till dagens synsätt – med varsamhet om all befintlig bebyggelse och dess värden, liksom om den miljö och omgivning som bebyggelsen är en del av.

Venedigdokumentet fastlår vikten av ett kontinuerligt underhåll och att det är bäst om ett historiskt minnesmärke kan användas till något allmännyttigt ändamål. Restaureringsarbeten måste alltid föregås av ett arkeologiskt och historiskt studium av minnesmärket. Syftet skall vara att bevara och uttolka ett minnesmärkes estetiska och historiska värden. Rekonstruktioner bör endast utföras om de bedöms

oumbärliga av estetiska eller tekniska skäl. De måste i så fall gå att utskilja från bevarade originalpartier och ska bära vår tids prägel (Robertsson, 2002 s 28).

Venedigdokumentets synsätt har utvecklats och förändrats i senare dokument. Kravet på att rekonstruktioner och kompletteringar ska bära vår tids prägel är borta i exempelvis *Dokument om det folkliga byggnadskulturarvet (Charter on the built vernacular heritage)* från 1999, som istället anger att det folkliga byggnadsarvet måste ses som en del av kulturlandskapet, och detta inbegriper också det sätt som bebyggelsen har använts och uppfattats på samt de traditioner och associationer som den är förknippad med. Skäliga ändringar som beror på nutida krav ska utföras med material, vars uttryck, utseende, textur och form överensstämmer med byggnaden som helhet (Robertsson, 2002 s 29-30).

I Amsterdamdeklarationen från 1975 är **integrerat bevarande** ett nyckelbegrepp. Byggnadsvårdsfrågor måste genomsyra alla samhällssektorer och ska behandlas som en integrerad del av den vanliga samhällsplaneringen. Deklarationen vidgar kretsen av bevarandevärd bebyggelse till att innefatta alla byggnader av kulturhistoriskt värde - från de största till de mest anspråkslösa, även från vår egen tid (Robertsson, 2002 s 30).

SAMTIDA BEVARANDETEORI

I den nyare, moderna, kulturarvskursen har det skett en kontinuerlig utvidgning av uppfattningen om vad för slags bebyggelse som kan anses tillhöra kulturarvet. Fler aspekter av varje område anses viktiga.

Det har också skett en utvidgning vad gäller tiden. I den traditionella kursen sågs inte samtiden och den nära historien som kulturarv. Nu är ett föremåls ålder inte längre avgörande för dess möjlighet att betraktas som kulturellt arv. Inte heller behöver föremålet vara historiskt unikt eller märkvärdigt. Arbetarbaracken är lika viktig att bevara som herrgårdsbyggnaden. En förskjutning från ett äldre synsätt till ett nyare skulle kunna sammanfattas på följande sätt:

traditionell

solitär
föremål
helighet
elitistisk syn
det exklusiva
historiskt minne

modern

miljö
socialt sammanhang
förhandling
allmän egendom
det vardagliga
historisk process

(Alzén, 1996 s 126)

En naturlig följd av denna förskjutning är en mer öppen inställning till användning och förändring av kulturarvet som en möjlig strategi för bevarande. Utan att tillmötesgå ägare eller nyttjare av en byggnadsmiljö är det svårt att mot ekonomiska intressen hävda ett bevarande. Det är nu viktigare att diskutera och fastställa syftet och målet med ett bevarande, eftersom detta ger olika arkitektoniska förhållningssätt. Inom den antikvariska professionen finns en växande insikt kring det faktum att bevarandet ofta innebär en omfattande förändring eller omgestaltning av en byggnad.

Även vid värderingen av ett objekt tas fler aspekter med i den moderna kulturarvskursen. Inte bara

estetiska och historiska värden betonas, utan även att funktionella aspekter och vardagliga funktioner ska beaktas. Exempelvis att objektet är en turistattraktion eller en uppskattad arbetsplats, eller att objektet har ett ekonomiskt värde för ägarna. Den antikvariska eliten har inte längre tolkningsföreträdare, utan värderingen bygger på delaktighet även från ägare och brukare av ett objekt.

Från sanning till betydelse och uttryck

Salvador Muñoz Viñas skriver i *Contemporary Theory of Conservation* att klassiska bevarandeteorier baserar sig på sökandet efter en objektiv sanning. Med tiden blev det allt mer erkänt att det kan finnas flera sanningar inom samma objekt och att sanningen kan behandlas på flera olika sätt (Muñoz Viñas, 2005 s 175). Numera anses det att det inte finns någon sanning om historiska företeelser. Bevarandet av en byggnad innebär i princip en materialiserad tolkning av ett historiskt förlopp. Modern bevarandeteori relaterar inte så mycket till sanning som till betydelse.

Begreppet *expressivt bevarande* innebär att det är själva bevarandehandlingen (the act of conservation) som gör att objektet blir en del av kulturarvet. När vi påbörjar ett bevarandearbete uttrycker vi vår uppskattning för ett objekt och för vad objektet symboliserar. Klassiska bevarandeteorier klarar inte att omfatta detta kommunikativa fenomen (Muñoz Viñas, 2005 s 176).

Bevarande ses numera som ett medel, och inte ett mål i sig självt. Det är ett sätt att vidmakthålla och förstärka betydelsen av ett objekt; det är till och med

ett medel genom vilket uppskattningen för vad ett objekt symboliserar, tar sig uttryck (Muñoz Viñas, 2005 s 213).

INDUSTRI SOM KULTURARV

Det dröjde länge innan industrin började betraktas som ett kulturellt arv. Det var inte förrän i mitten av 1900-talet som det industriella samhällets kvarlevor började betraktas som värda att uppmärksamma och kanske bevara in i framtiden. Att det dröjde så länge berodde på flera hämmande faktorer. Industri och kultur uppfattades som varandras motsatser. Kulturen utgjorde snarast en kompensation för det industriella samhället. Industrin sågs som en sinnebild för det moderna samhället, och som en symbol för det effektiva samhället baserat på framsteg och utveckling. Tillbakablickande och bevarande av det kulturella arvet ansågs vara framstegsfientligt och stod i kontrast till framåtskridandet. Industrins kvarlevor symboliserade armod, förnedring och elände för arbetarna, och detta var ett skede i historien som ansågs ovärdigt att bevara. Industrin präglades av kontinuerlig förändring och förnyelse medan de kulturella värdena utgick från autenticitet och beständighet. Industrins lämningar utgjorde även ett praktiskt bevarandeproblem som orsakades bland annat av dess volym, stora anläggningar, långa tillverkningskedjor och skrymmande maskiner. Bevarandet av det industriella kulturarvet medförde i jämförelse med annat kulturarv stora ekonomiska problem.

Även enligt de traditionella antikvariska kriterierna kunde industrin per definition inte vara ett kulturellt

arv. Den traditionella kulturarvsvardens fokuserade på värden som i mycket liten utsträckning kunde appliceras på industrins kvarlevor. Det var i första hand historiska och estetiska värden som prioriterades, liksom ålder, formgivning, sällsynthet, ursprunglighet och äkthet. Kriterier som svårligen lät sig förena med industrins lämningar.

På 1980-talet hade en modern kulturarvsvardens börjat växa fram vid sidan av den traditionella. I denna diskurs ingick industrin som en del av det etablerade kulturarvet. De hämmande faktorerna hade övervunnits. Detta skedde parallellt med en utvidgning av den professionella synen på kulturarvet i riktning mot ett miljö- och samhällstänkande (Alzén, 1996 s 13-15 och 121-123).

BEGREPPET HÅLLBAR UTVECKLING

Den mest kända definitionen av hållbar utveckling formulerades 1987 i Bruntlandrapporten som *en utveckling som tillgodoser dagens behov utan att äventyra kommande generationers möjligheter att tillgodose sina behov*. Tre dimensioner av hållbar utveckling betonas: social, ekonomisk och ekologisk hållbarhet.

BEVARANDE OCH HÅLLBAR UTVECKLING

I de flesta fall har återanvändandet av byggnader viktiga sociala, ekonomiska och miljömässiga fördelar. Vi måste återanvända om vi ska nå hållbar utveckling.

Återanvändning av byggnader och byggnadsstrukturer ger social hållbarhet genom att hålla stadens kollektiva minne levande och genom att skapa en kontinuitet som stärker stadens identitet. Det urbana landskapet

blir rikare och mer dynamiskt, vilket också gör det mer ekonomiskt attraktivt.

All nybyggnation tär på jordens resurser. Den ekologiska nyttan med att återanvända bebyggelse ligger främst i att man begagnar sig av den lagrade energin som finns i byggnadsmaterialen och energin som är involverad i byggprocessen (utvinning av råmaterial, tillverkning av byggnadsmaterial och utrustning, transporter mm). Redan genom att spara denna energi är ett återvinningsprojekt mer ekologiskt hållbart än ett nybyggnadsprojekt. (Paredes, 2006 s 5-6)

De flesta bevarandeprojekt med socialt och ekologiskt hållbara förtecken har svårt att leva upp till de krav på kortsiktig avkastning som ställs av aktörerna i den moderna marknadsekonomin. Dessutom tillfaller ofta de ekonomiska vinsterna av bevarande och återanvändning samhället i stort och inte främst fastighetsägaren. Frågan om bevarande och återanvändning av byggnader är ekonomiskt hållbart eller inte, är beroende dels av varje byggnads förutsättningar, dels av hur ekonomisk hållbarhet definieras.

Energianvändning

Det fastställda nationella målet om energianvändning i byggnader, som följde på EU-direktivet om byggnaders energiprestanda (2010/31/EU), anger att energianvändningen i byggnader ska minska med 20 procent till år 2020 och 50 procent till år 2050, jämfört med 1995 års nivåer. Boverkets byggregler (BBR 19) anger att energikraven bör gälla även vid ändring och ombyggnad av befintlig bebyggelse. Det

gäller även kulturhistoriskt intressant bebyggelse, även om det betonas att besparingskraven ska anpassas till den befintliga byggnadens förutsättningar och att kulturvärdet inte får skadas. De nya högre ställda kraven på minskad energianvändning kan tänkas få påverkan på de kalkyler som görs inför ett beslut om en byggnad ska återanvändas eller rivas. Blir det för dyrt att leva upp till energikraven kanske byggnaden rivs för att ersättas av en ny, och då går den lagrade energin förlorad. Även om den nya byggnaden har en hög energiprestanda är det möjligt att energiåtgången sett ur ett livscykelperspektiv ändå totalt sett blir högre. De regler som var ämnade att leda till minskad energianvändning riskerar således att få en kontraproduktiv verkan.

FORSÅKERSOMRÅDET

OMRÅDETS NAMN

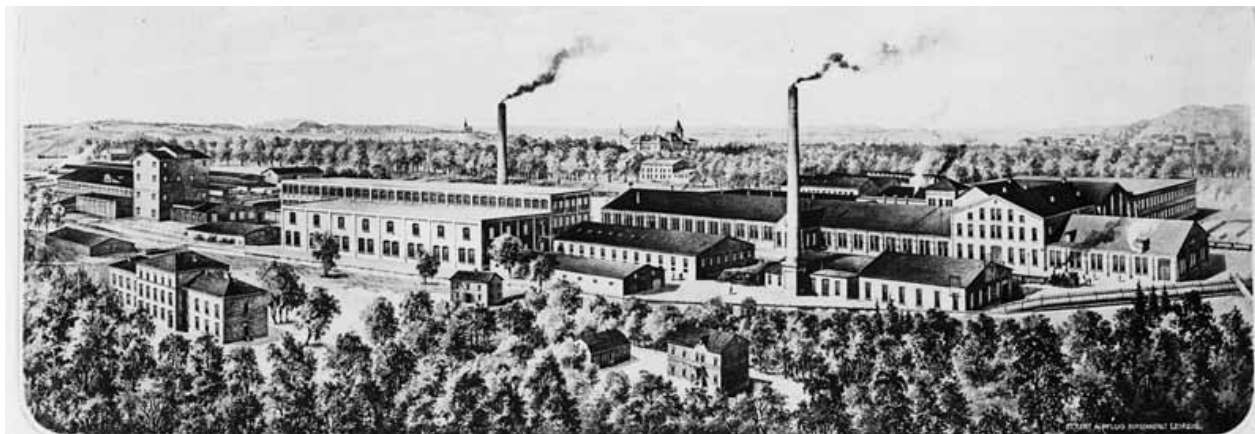
Papperstillverkningen vid Mölndalsfallen har anor från 1600-talet. Bland allmänheten kallas området för Papyrusområdet efter det företag som från 1895 och i drygt 100 år framåt drev papperstillverkning på platsen. Företaget Papyrus är fortfarande aktivt i andra delar av Sverige och Europa och vill inte att kommunen använder företagsnamnet. Namnet Forsåker kommer från den gamla 'Forsåker kronogård' som var en jordbruksfastighet på platsen för det nuvarande industriområdet.

HISTORIA

Det första pappersbruket i Mölndal etablerades i mitten av 1600-talet. Vattnet, det vill säga Mölndalsån, var en förutsättning för brukets tillblivelse. Kraften i fallen var

energikällan, vattnet behövdes i pappersproduktionen och åns sträckning möjliggjorde transporter.

Fram till 1850 rörde det sig om ett mindre bruk med pappersframställning för hand. Därefter övergick man till maskinell framställning efter att D. O. Francke hade tagit över verksamheten, som tillsammans med spinneri, väveri och sockerbruk utgjorde Rosendals Fabrikers AB. Omkring 1880 övergick man från lump till trämassa som råvara för pappret och ett tekniskt avancerat pappersbruk med cirka 700 anställda skapades. Många kulturella och sociala institutioner växte fram i Mölndal. Skolhus, sockenbibliotek och sjukhus byggdes. På 1890-talet gick dock pappersbruket i konkurs, men köptes 1895 av Marcus Wallenberg, som grundade AB Papyrus. Bruket kom igång igen efter en större ombyggnad som innebar en

AKTIEBOLAGET PYPYRUS' FABRIKER, MÖLNDAL, SVERIGE.

Litografi ur Föreningsarkivet i Sydvästra Götalands samlingar.

koncentration till det nuvarande området. Företaget stannade därefter inom Wallenbergsfären. 1987 köptes Papyrus av Stora AB, som 1998 blev Stora Enso, där pappersbruket i Mölndal stannade till 2002, då såldes till Klippan AB. 2005 beslöt Klippan att lägga ner produktionen i Mölndal.

Byggnaderna har tillkommit och rivits ned allt efter pappersindustrins behov och förändringarna i tillverkningsprocessen.
Fotografier ur Mölndals stadsmuseums arkiv.

Byggnaderna 9, 10 och 11, 1963

Byggnad 9 riven, 1964

Byggnaderna 9 och 11 rivna, 1964

Holländeriet i ursprungligt uppförande, 1899.

Under industrialiseringen ersatte järnvägen Mölndalsån som transportled. Senare skedde transporterna främst med lastbil. Fotografier ur Mölndals stadsmuseums arkiv.

Den långa kontinuiteten och de skilda epoker som området hunnit genomgå avspeglas i bebyggelsen. Fotografier 1955 och 1973.

Övre porten 1948

Övre porten 1960

Flygbild från nordost, 1949

Bilder ovan:
Övre porten vid
Kvarnbygatan var entrén
för arbetarna. Innanför
portarna finns Mölndals
första rulltrappa. Fotografier
ur Föreningsarkivet i
Sydvästra Götalands
samlingar..

DET CENTRALA STRÅKET

Det centrala stråket i Forsåkersområdet löper igenom kärnområdet för produktionen, i utrymmet mellan ån, Kvarnbygatan och parken som omger Villa Papyrus. Området karaktäriseras av en tät bebyggelsestruktur organiserad längs trånga stråk och slutna rumsbildningar. Byggnaderna, de äldre såväl som de nyare, har i allra högsta grad varit bruksbyggnader. De har varit verktyg i pappersindustrin, och de har modifierats, rivits, byggts till och på andra sätt anpassats till industrins behov, för det mesta på ett mycket osentimentalt sätt.

Områdets struktur är präglad, dels av behovet av transport till och från området, dels av pappers-tillverkningens stegvisa processer. Olika delar av bebyggelsen har haft olika funktioner som bundits samman genom sammanbyggda bebyggelsekroppar och förbindelsegångar. Resultatet är en komplex struktur av byggnader som successivt uppförts och byggts på, om och till under perioden 1890-1980. En mångfald av fasadmaterial och kulörer karaktäriserar bebyggelsen. I dagsläget är det svårt att skilja de olika byggnaderna åt. För den som besöker området för första gången framstår de som ett kletigt, sammanvuxet komplex.

BYGGNADERNAS SKICK

I stora delar av området är byggnaderna i dåligt skick. Förfallet har pågått under ganska kort tid men är omfattande, främst på grund av skadegörelse och kopparstölder. Eftersom många nederbördsskyddande byggnadsdelar är av koppar har byggnaderna på kort tid fått vattenskador. Klotter och trasiga fönsterrutor bidrar till intrycket av att området är nergånget. Ingen skadeinventering eller besiktning finns dock gjord ännu och det är därför svårt att säga hur stora skadorna är.

LANDMÄRKEN OCH UTMÄRKANDE ELEMENT

Utöver industribyggnaderna finns element i bebyggelsen som är viktiga som berättande dokument. Under denna rubrik redovisas några av dessa. Urvalet är utifrån det som finns uppmärksammat i litteraturen

och min egen iakttagelse. Genom att involvera olika brukargrupper kan ytterligare landmärken och utmärkande detaljer identifieras, och på så sätt bidra till förståelsen av den sammansatta och komplexa historia som en industrimiljö uppvisar.

Områdesmuren
mot Kvarnby-
gatan

Övre porten

Villa Papyrus
med omgivande
parkmiljö

Skorstenen

Sydvästra
fasaden på
byggnad 10

Mölnaldalsån

Järnvägsspåren

Mölnดาลsån

Ån utgör förutsättningen för hela pappers-tillverkningens framväxt. Tillgången till vatten har allt sedan det första handpappersbruket anlades varit nödvändig för tillverkningen. Längs med ån finns en mängd spår och anläggningar som visar hur vattnet utnyttjades. Dessa utgör en viktig del av områdets kulturvärde. Även spåren av äldre byggnader, i form av grundmurar, fundament mm är viktiga, då de vittnar om områdets historiska utveckling (Krus, 2000 s 126).

Övre porten

Övre porten var personalentrén till hela fabriksområdet. Innanför porten finns Mölnดาลs första rulltrappa. Längs Kvarnbygatan är porten ett landmärke, och många anekdoter om arbetslivet på bruket utspelar sig när arbetarna passerade porten vid arbetsdagens början eller slut.

Villa Papyrus med omgivande parkmiljö

Disponentvillan, Villa Papyrus, som uppfördes under 1870-talet, berättar genom sin monumentala utformning och storslagna parkanläggning, om den starka ställning som företagsledaren David Otto Francke hade i dåtidens Mölnดาล. Villan och parken har en central placering invid Kvarnbygatan, strax efter Mölnดาลsbrons fäste, och är därför den första del av Forsåkersområdet som de flesta besökare ser.

Skorstenen

Flera skorstenar har funnits i området. Idag står en kvar som ett landmärke, synligt nästan överallt i omgivningen.

Den sydvästra fasaden på byggnad 10

Fasaden är centralt belägen i området med en större öppen plats framför. Fasaden fungerar som ett blickfång. Den är frekvent förekommande på både äldre och nyare fotografier.

Områdesmuren mot Kvarnbygatan

Fabriksområdet avskärmas mot Kvarnbygatan genom en röd tegelstensmur. Muren illustrerar hur viktigt det var för sekelskiftets fabriksanläggningar att uppvisa ett ordnat och estetiskt yttre. (Krus, 2000 s 127)

Järnvägsspåret

Före 1880-talets slut hade nästan alla transporter skötts med hjälp av prämar på Mölnดาลsån. Sedan drogs ett stickspår från det som var Mölnดาลs nedre järnvägsstation direkt in till fabriksområdet. I samband med byggandet av Papyrus nya anläggningar under 1890-talets slut utvidgades järnvägsspåren inom fabriksområdet. (Hallén och Olsson, s 311) Tillsammans med Mölnดาลsåns sträckning är järnvägsspårets dragning det som har format den riktning som byggnaderna står i.

Övre porten

Rulltrappan

Mölnålsån, olika grader av kontrollerat och okontrollerat vatten

Villa Papyrus

Skorstenen

Parken med Villa Papyrus i bakgrunden

Den sydvästra fasaden på byggnad 10

Parken avskiljs mot Kvarnbygatan med ett äldre staket i smidesjörn

Områdesmuren längs Kvarnbygatan

HISTORISKA EGENSKAPER OCH KULTURHISTORISK VÄRDERING

Ur ett kulturhistoriskt perspektiv betraktas byggnader som en källa till kunskap om den period i samhällsutvecklingen under vilken de har uppförts. De ses som en materialisering av rådande ekonomiska, kulturella och sociala villkor och anses därmed kunna förmedla information om det förflutna. (NAI Svefa, 2010 s 26)

En traditionell modell för kulturhistorisk värdering finns sammanfattad i Riksantikvarieämbetets skrift *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse* (Unnerbäck, 2002). Modellen ger dels stöd för att beskriva vad de kulturhistoriska värdena utgörs av, och är dels ett system för urval och värdering som kan kopplas till olika former av uppföljande åtgärder som lagskydd, dokumentation och konkret vård. De kulturhistoriska värdena i en bebyggelse kan enligt modellen sorteras i två huvudgrupper: dokumentvärden och upplevelsevärden. Dokumentvärden utgörs huvudsakligen av "objektiva", kunskapsbaserade, historiska egenskaper. Upplevelsevärden utgörs av estetiska, upplevelsemässiga och socialt engagerande egenskaper. (Unnerbäck, 2002 s 12-13)

En beskrivning av vad de kulturhistoriska värdena i Forsåkersområdet utgörs av, enligt Riksantikvarieämbetets/Unnerbäck's modell, skulle kunna sammanfattas så här:

Dokumentvärden

De dokumentvärden som kan tillskrivas det centrala stråket i Forsåkersområdet är främst industrihistoriska

och socialhistoriska.

När det gäller det industrihistoriska värdet representerar industriområdet en lång kontinuerlig epok av papperstillverkning vid Mölndalsfallen. Bebyggelsen speglar olika epoker i områdets industrihistoriska utveckling. Pappersindustrins maskinella utrustning finns inte kvar, vilket gör att anläggningen är svårare att förstå. Trots detta kan historiska berättelser tolkas utifrån byggnaderna, strukturen och läget, om betraktaren har intresse och rätt kunskaper. Dessa berättelser bidrar på så sätt till en bred och sammansatt uppfattning om verksamhetens förutsättningar och funktion. Kvarnbyns trähusidyll sida vid sida med pappersindustrins storskalighet bildar en dramatisk stadsbild som tydligt illustrerar hur den gamla kvarnbyn vid Mölndalsån har utvecklats till en modern industriort.

Det socialhistoriska värdet ligger i avspeglingen av arbetarklassens arbetsmiljö. Senare tillkomna byggnader, som till exempel en oansenlig personalbyggnad från 1959, vittnar om fackföreningsrörelsens framgångar i kampen för bättre arbetsvillkor med regelbundna fikapauser.

Upplevelsevärden

De upplevelsevärden som kan tillskrivas det centrala stråket i Forsåkersområdet är främst miljöskapande, identitets- och kontinuitetsvärden. Industrimiljön som helhet har en miljöskapande betydelse för stadsbildens. Eftersom området var en arbetsplats för generationer av Mölndalsbor är identitetsvärdet mycket stort. Många har en personlig relation till området och känner en

stor samhörighet med det. Området ger kontinuitet och sammanhang i centrala Mölndal.

Värdering är en förhandlingsfråga

Dokumentvärden och upplevelsevärden utgör enligt Riksantikvarieämbetets/Unnerbäcks modell grundmotiv för identifikation av bebyggelsens värden. Den sammanvägda bedömningen av kulturvärdet baseras också på förstärkande och övergripande motiv. Här avses bland annat autenticitet, kvalitet, tydlighet samt sällsynthet och representativitet. Bedömningen av värdet kan sedan användas för att bestämma vilka åtgärder som är nödvändiga eller önskvärda för att vidmakthålla det preciserade kulturhistoriska värdet.

Riksantikvarieämbetets/Unnerbäcks modell för kulturhistorisk värdering har varit föremål för diskussion (Olsson, 2003 s 58). Det hävdas att modellen, åtminstone delvis, gör anspråk på objektivitet, det vill säga en värdesättning som är oberoende av individuella överväganden. Detta anses vara orimligt och stå för en elitistisk syn (Olsson, 2003 s 61-62).

I praktiken uppstår värdering ur en förhandling mellan olika aktörer, som har olika uppfattningar om vad värde är. Aktörerna är exempelvis brukare, fastighetsägare, kommunala tjänstemän, politiker och antikvarier. Varje typ av värde förutsätter ett subjekt, det vill säga bakom varje definierat värde finns en aktör som värdesätter eller gör en värdering av bebyggelsen. Resultatet av värderingen varierar beroende på vilka som är med och förhandlar. Skillnaden mellan olika aktörers värdering avser inte endast, eller ens i första hand, frågan om hur stort värdet är, utan snarare

vilken typ av värde som ska vara vägledande för beslut rörande bebyggelsen. (Olsson, 2003 s 50-62)

I fallet med Forsåkersområdet är det kommunen som avgör vem som bjuds in till förhandlingsbordet. I Mölndal finns många privatpersoner som har en personlig relation till området och är engagerade för områdets bevarande. Jag anser att det är viktigt att de får vara med och påverka värderingen av området, och att detta sker innan planerna för områdets omvandling är alltför långtgångna. Ett arbete med kulturhistorisk värdering av Forsåkersområdet skulle kunna ledas av en sakkunnig antikvarie och bland annat basera sig på intervjuer av boende i Mölndal.

KVALITÉER OCH MÖJLIGHETER FÖR EN KOMMANDE STADSOMVANDLING

Vid återanvändning av industribebyggelse ligger fokus inte enbart på de kulturhistoriska bevarandevärdena. Även bebyggelsens återvinningsvärden, det vill säga potentialen för nya användningsområden, är viktiga. Forsåkersområdet rymmer en mängd kvaliteter och möjligheter för en kommande stadsomvandling.

Läget mellan centrum och kulturstråket

Områdets läge är en stor tillgång, då det ligger centralt och nära till kollektivtrafik och kommunikationer. Området angränsar till den kulturhistoriskt värdefulla Kvarnbyn där kultur- och designverksamheter har etablerats i de gamla kvarnarna och fabrikerna utmed Götaforsliden. Möjligheten att länka samman Mölndals centrum med Kvarnbyn via Forsåkersområdet är god.

Blandstad

Kommunen önskar sig en funktionsblandning i den nya stadsdelen. Det är svårt att skapa blandstad i helt nya områden eftersom det krävs att det finns byggnader i olika ålder och skick, som tillåter en variation i hyresnivåer. Forsåkersområdet har en stor potential att bli funktionsblandad om en större del av de befintliga byggnaderna återanvänds och nya kommer till som komplement.

Ytor för kreativitet

Fabriksbyggnaderna har en robust stomme och består till stora delar av stora, öppna och långsträckta ytor lämpliga för olika typer av kreativa verksamheter. Byggnaderna kan i framtiden tänkas rymma exempelvis

kontorshotell, utställningshallar, konferenssalar, konst- och hantverksskolor, kulturverkstäder och ateljéer. Slitna, volymösa lokaler ger en känsla av frihet. Här finns plats för kreativitet utan prestationsångest och utan alltför mycket som är "fint" att förhålla sig till. Detta gäller även exteriört då byggnadernas material och kulörer är mycket blandade och därmed inte förpliktigar till en viss stil.

Solförhållanden

Marken i området sluttar åt sydväst och byggnaderna står i sydvästlig/nordostlig riktning, vilket gör att gaturummen blir fördelaktigt solbelysta framåt eftermiddag och kväll. En god förutsättning för ett levande stadsliv är befolkade gaturum. Om gaturummen är solbelysta vid rätt tidpunkt på dygnet skapar det ett gynnsamt mikroklimat som är en stor tillgång.

Vatten

Vatten i stadsmiljön ökar attraktiviteten. Stenmuren som kantar en längre sträcka av Mölndalsån genom området ger en god tillgång till vattnet utan omfattande åtgärder.

Varumärkesbyggande

Ett stort värde, kanske det största, ligger i möjligheten att skapa en unik miljö som utskiljer sig från andra städer.

Stadsmässiga platser och rumsbildningar

Även mellanrummen mellan byggnaderna har stora återvinningsvärden.

I det centrala stråket finns flera platser vars dimensioner vi känner igen från traditionella stadskärnor; större och mindre torg, smala gaturum och trånga passager, bakgårdar osv. Dessa platser och rumsbildningar är en stor tillgång som går att använda och bygga vidare på vid utformningen av den nya stadsdelen. Bilderna på nästa uppslag visar några exempel.

Ytor för kreativitet

Bakgård

Trång gränd

Ett större torg

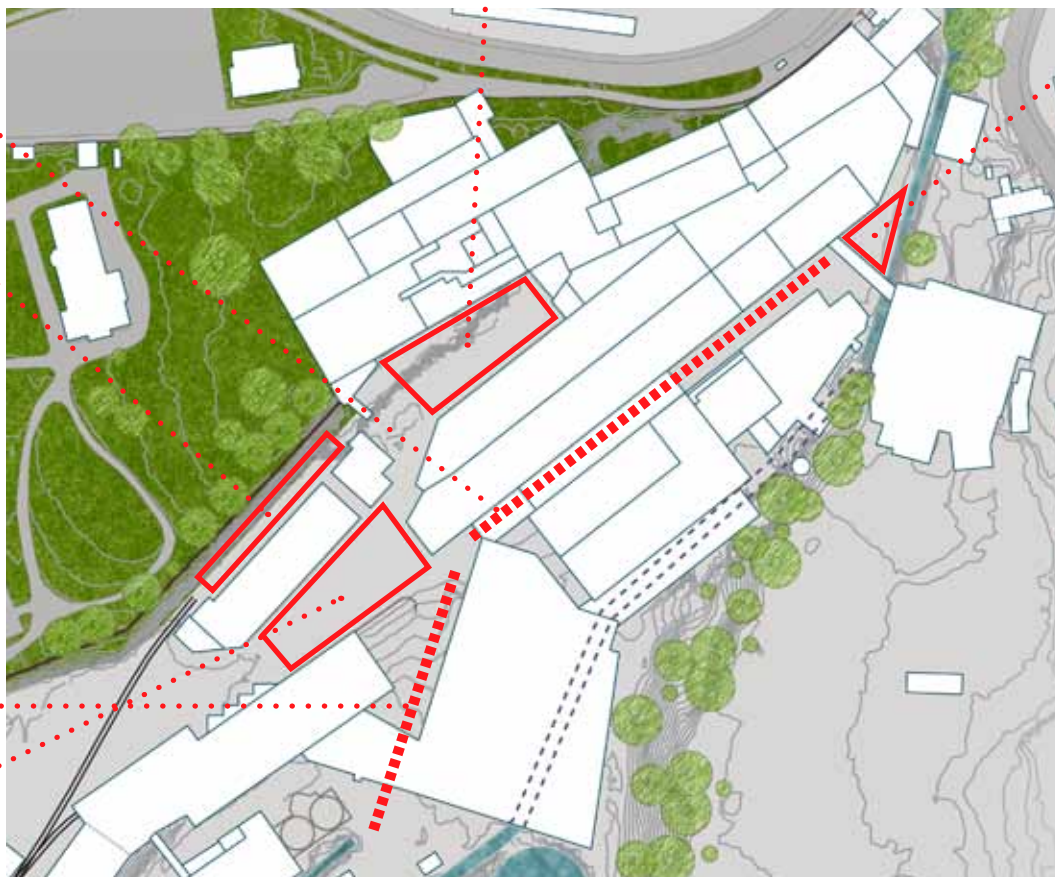
Gaturum

Sluten rumsbildning

Ett litet torg

Syratornet. Fotografi ur Föreningsarkivet i Sydvästra Götalands samlingar.

Idag finns denna lämning i form av syratornets fundament kvar.

Karakteren i en industrimiljö ligger också i det oplanerade gytret av om- och tillbyggnader, transportarrangemang, upplag mm som illustrerar en intensiv och föränderlig verksamhet. Kulturmiljövårdens insatser (...) måste också gälla de triviala delarna av miljön, om bilden ska bli sann.
(Unnerbäck, 2002 s 71)

FÖRSLAG

BEVARANDE AV FORSÅKERSOMRÅDET

I samtalen med människor som på ett privat plan är engagerade för Forsåkersområdet har jag stött på en dominerande åsikt om vad som är viktigast att bevara i området: att även i framtiden kunna se och berätta historien om pappersindustrins betydelse för Mölndals utveckling. Detta håller jag själv med om.

Den historiska miljön bör användas och industriarvet aktivt brukas som en resurs i den kommande omvandlingen. Det är särskilt viktigt att de personer som har en personlig relation till området (dessa utgör en stor del av Mölndals befolkning) kan känna igen sig i området även i framtiden. För att det ska vara möjligt räcker det inte att bara bevara några karaktäristiska byggnader, representativa för olika tidsepoker. För att kunna berätta industrihistorien behöver byggnaderna få finnas kvar i sitt sammanhang. Detta innebär inte att allt måste återanvändas. Men bevarandet måste vidgas i sitt perspektiv och omfatta även områdets struktur. Genom att återanvända alla möjliga byggnader, mellanrum, stråk, platser, landmärken, element och lämningar kan man förhoppningsvis få områdets atmosfär att leva vidare. Lyckas man med det så tillför man en ovärderlig dimension till det nya innehållet.

EN STRATEGI FÖR BEVARANDE OCH UTVECKLING AV FORSÅKERSOMRÅDET

För att bevara Forsåkersområdet på ett sätt som fortsatt möjliggör historieberättandet har jag utarbetat en strategi som kan användas vid den fysiska omvandlingen av området. Strategin består av ett övergripande mål och fyra understödjande principer. Det övergripande målet är: *Skym inte sikten. Gör det möjligt att se och berätta historien.*

De fyra principerna syftar till att vara till stöd för att uppnå det övergripande målet. Principerna är:

1. *Ha bevarande som utgångspunkt*
2. *Framhäv de historiska landmärkena*
3. *Återanvänd de historiska entréerna och bygg vidare på befintlig struktur*
4. *Låt historien inspirera ny gestaltning*

Strategin syftar till att vara ett stöd i skissarbetet för den fysiska omvandlingen. Tanken bakom principerna redovisas på följande sidor.

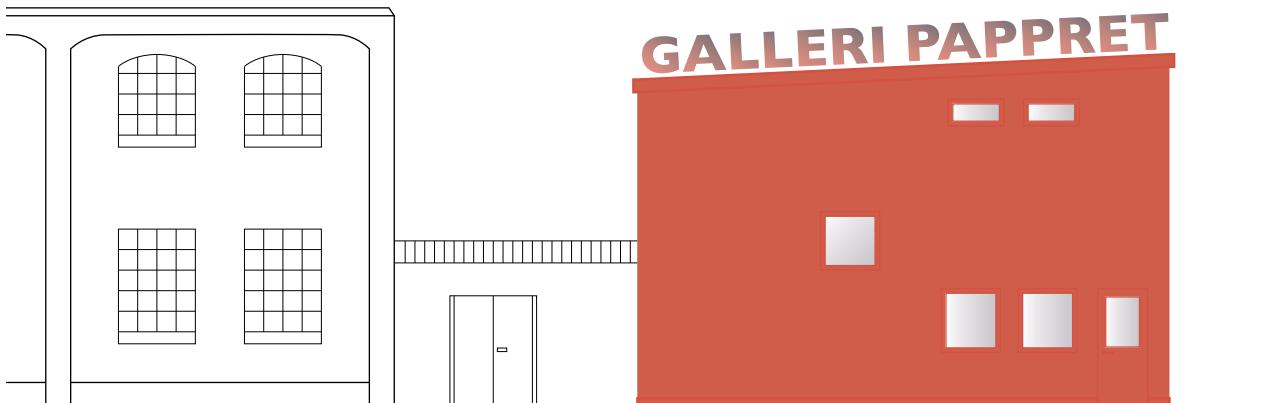
1. HA BEVARANDE OCH ÅTERANVÄNDNING SOM UTGÅNGSPUNKT

Detta innebär att vända på tankesättet. Det är rivningarna som ska motiveras, inte bevarandet. Bevarandearbetet kommer då att handla om att försöka hitta hyresgäster och brukare till byggnaderna och platserna. Ofta är det först när lokala hyresgäster kommer in i bilden som man upptäcker vilka byggnader som kan användas, och hur. Det är inte nödvändigtvis så att det är byggnaderna med högst kulturhistoriskt värde som också har det högsta återvinningsvärdet. Byggnader som kan tas i bruk utan stora investeringar kan visa på ett områdes potential.

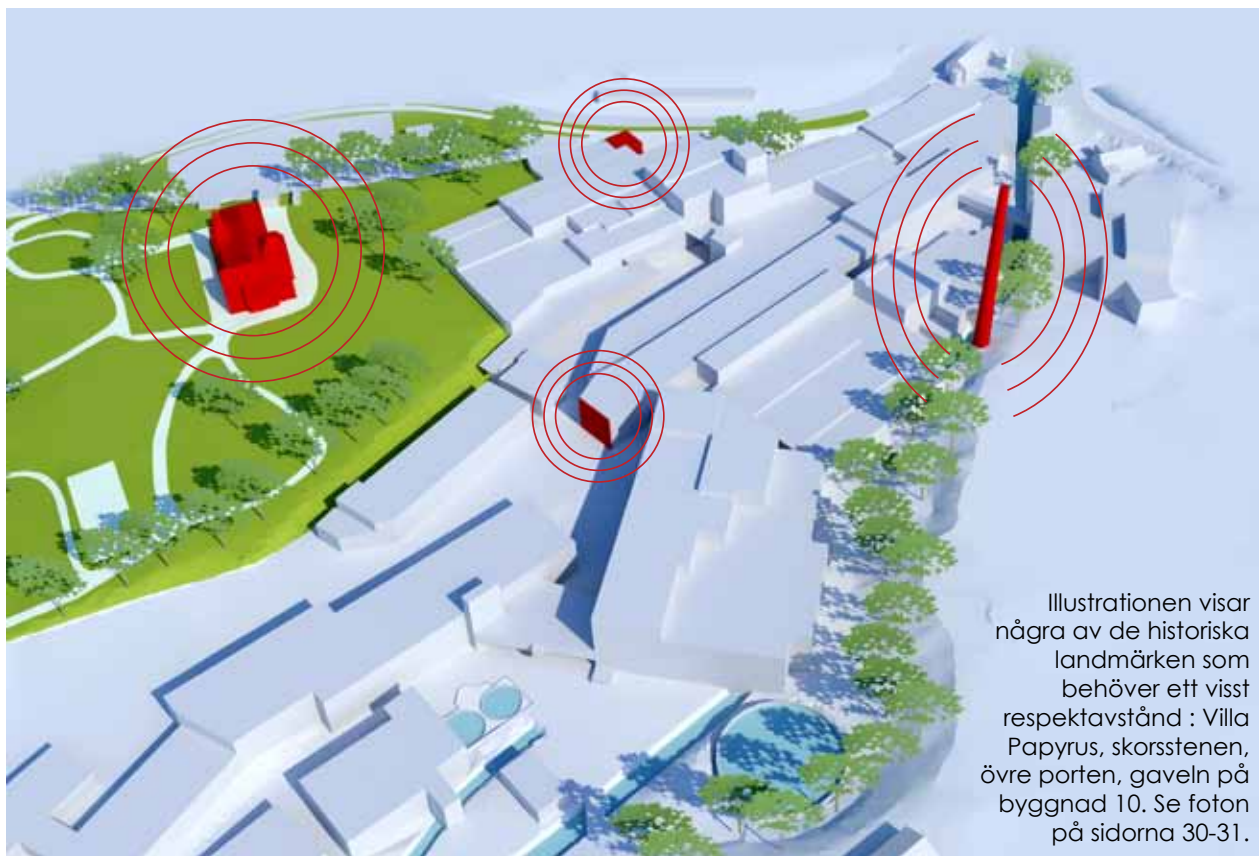
Denna oansenliga personalbyggnad från 1959 skulle kanske fungera utmärkt som ett litet konstgalleri eller kafé. Byggnaden finns inte omnämnd för vare sig rivning eller bevarande i något av de dokument jag tagit del av. Byggnaden har ett visst berättandevärde, men dess värde ligger förmodligen främst i återvinningsmöjligheten.

Byggnaden är liten i förhållande till industribyggnaderna, och som avskiljbar enhet möjligen lättare att hyra ut till en mindre verksamhet. Dessutom ligger den mycket centralt i området och kommer att passeras av många människor.

2. FRAMHÄV DE HISTORISKA LANDMÄRKENA

Framhäv de landmärken som redan finns i Forsåkersområdet. Ge landmärkena det utrymme de behöver för att fortsätta vara landmärken. Placera inte nya landmärken alltför nära inpå. Även nya byggnader som skymmer sikten för landmärkena bör undvikas.

Illustrationen visar några av de historiska landmärken som behöver ett visst respektavstånd : Villa Papyrus, skorsstenen, övre porten, gaveln på byggnad 10. Se foton på sidorna 30-31.

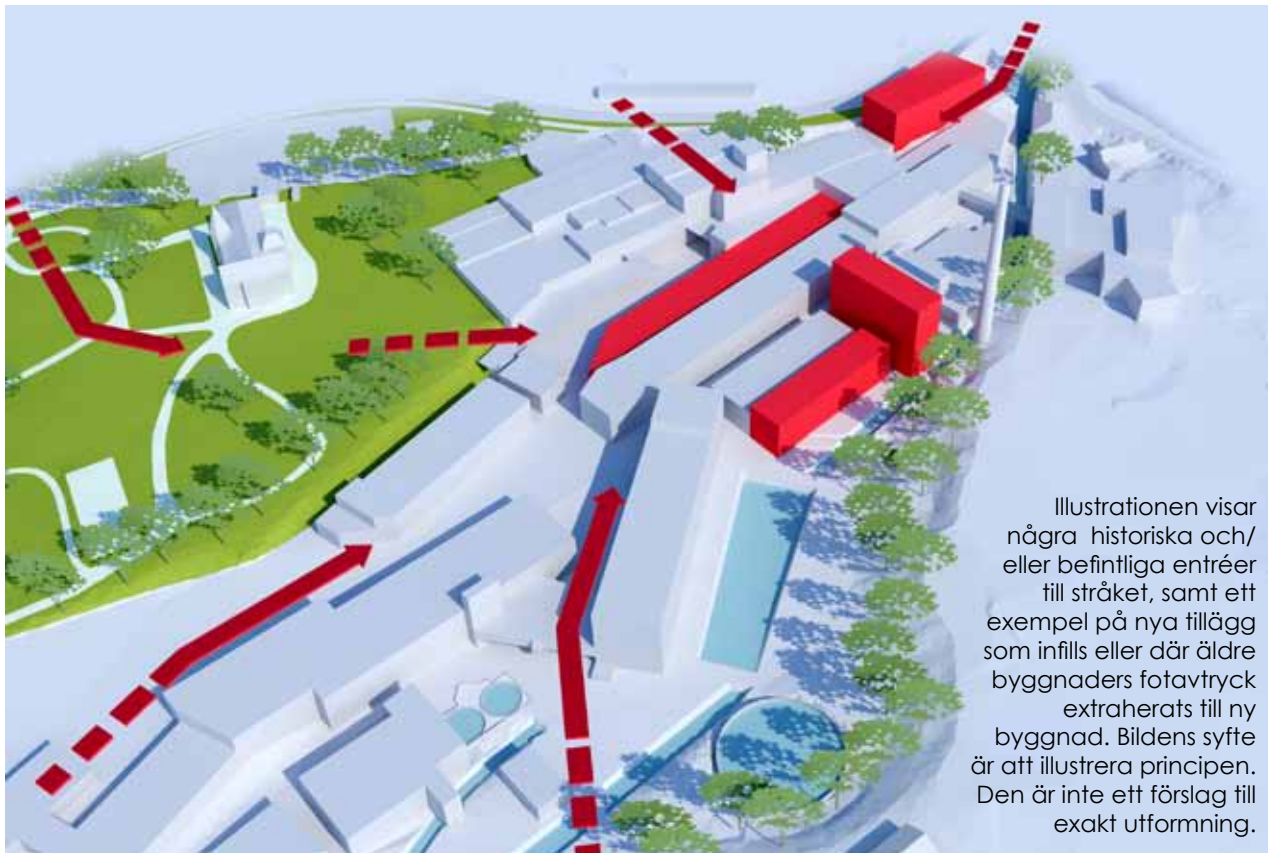
3. ÅTERANVÄND HISTORISKA ENTRÉER OCH BYGG VIDARE PÅ BEFINTLIG STRUKTUR

Använd befintliga och historiska entréer till stråket och komplettera med nya som behövs för att åter knyta stråket till dess omgivning. Här är det främst Övre porten som är viktig, men även befintliga broar över Mölndalsån och entrén via den forna järnvägssträckningen från sydväst.

Dra nytta av de rumsbildningar som redan finns. Nya tillägg kan passas in i befintlig struktur. Lämpliga infills

är bättre än ovarsamma påbyggnader. En byggnad kan ha en rumsskapande funktion på en viss plats men kanske inte går att bevara, exempelvis på grund av skick eller att det inte går att hitta någon ny funktion. Då kan man använda byggnadens fotavtryck och extrahera en ny byggnad på samma plats.

Bevara grundläggande delar av områdets befintliga, täta, stadsmässiga struktur. Bibehåll och förstärk karaktärsskapande platsbildningar och gaturum.

Illustrationen visar några historiska och/eller befintliga entréer till stråket, samt ett exempel på nya tillägg som infills eller där äldre byggnaders fotavtryck extraherats till ny byggnad. Bildens syfte är att illustrera principen. Den är inte ett förslag till exakt utformning.

4. LÅT HISTORIEN INSPIRERA NY GESTALTNING

Låt befintliga och historiska element i bebyggelsen på ett lekfullt sätt inspirera den nya gestaltningen. När platserna och elementen finns kvar, om än i ny form, är det lättare att berätta historien. Och det blir unika platser som ger identitet till området.

Att låta historien inspirera ny gestaltning kan ta

sig uttryck i små men betydelsefulla grepp. Låt till exempel de gamla järnvägsspåren bli mönstret i en ny markbeläggning. Använd fundamentet till det gamla syratornet som fontän och sittmur och döp platsen till Syratorget. Gör en plaskdamm av gamla sedimenteringsbassängen. På vintern kan den frysas till skridskobana. Döp gator och torg efter olika processer inom papperstillverkningen.

Syratorget. Fundamentet till det gamla syratornet återanvänt som fontän och sittmur. Väggmålning med motiv från pappersindustrin.

Skridskobana i gamla sedimenteringsbassängen.

Illustration Helena Iveroth

Skylt med gatunamn och historisk förklaring till namnet. Exempel från Odense i Danmark.

De gamla järnvägsspårens sträckning kan avtecknas i mönstret i en ny markbeläggning.

SLUTSATS OCH INTRESSEAVVÄGNINGAR

Min strategi är tänkt som ett utformningsmässigt stöd för beställaren (MFAB och konsortiet) och arkitektkontoren när ett förslag till omvandling av området tas fram i det parallella uppdraget. Genom att följa de fyra principerna ges en utgångspunkt som kommer att bidra till ett förslag som är mer varsamt om det befintliga industriområdet och dess kulturvärden.

Principerna ska ses på samma sätt, som principerna om god stadsbyggnad; blandstad, kvartersstad etc. Principerna kan givetvis frångås om det visar sig att ett annat intresse väger tyngre på en viss plats. Exempelvis kan det visa sig att bevarandet och framhållandet av ett historiskt landmärke kommer i konflikt med trafikförsörjningen. Då får olika intressen vägas mot varandra: Hur viktigt är just det här landmärket? Är det viktigare att bevara det än att dra vägen här? Är svaret nej så får bevarandeprincipen frångås till förmån för principen om god trafikförsörjning. Som jag konstaterat tidigare i detta arbete är värderingen en förhandlingsfråga, och det är när intressena vägs mot varandra som värderingen sker. Resultatet kommer att variera beroende på vem som får komma till tals (se sidan 35).

Syftet med bevarandeprinciperna är inte att de aldrig får frångås, utan att bevarandeintresset inte slentrianmässigt ska förbises. Frågan om bevarandet bör lyftas fram i alla sammanhang där olika intressen vägs mot varandra. Principerna är tänkta att stödja detta.

ORGANISATORISKA STRATEGIER

Utöver att utarbeta en strategi för den fysiska utformningen av området, finns det mycket annat Mölndals stad och MFAB kan göra för att främja en process som leder fram till ett bättre resultat ur ett bevarandeperspektiv. Det kan exempelvis handla om:

- att formulera en vision för kulturarvet i kommunen
- att knyta till sig rätt aktörer och samarbetspartners, som har kunskap om och intresse för kulturhistoriska miljöer
- att samarbeta med intressenter som exempelvis medborgare, intresseorganisationer, lokala företagare, kulturinstitutioner, turismorganisationer och konstnärer
- att använda planverktyget, både för att kommunicera budskapet och involvera medborgarna i planprocessen, och för att genom bestämmelser och beskrivningar i detaljplanen säkra det som är mest bevarandevärt
- att tillåta tillfällig användning av området som en katalysator och för att väcka intresse för omvandlingen
- att arbeta tvärvetenskapligt och över förvaltningsgränserna

REFERENSOBJEKT

SKF

Ett exempel på nutida, pågående omvandling av ett äldre industriområde i Gamlestaden i Göteborg.

SKFs historia, karaktär och kulturhistoriska värden

I Gamlestaden, vid Säveån, lades grunden för Göteborg som industristad. Där har ett av Göteborgs viktigaste industriområden utvecklats sedan 1800-talet. Ur Gamlestadens fabriker utvecklades i början på 1900-talet Svenska Kullagerfabriken, SKF, som i sin tur ledde vidare till utvecklingen av Volvo. SKF har haft en mycket stor betydelse för Göteborgs näringsliv.

Kvarteret Gösen utgör SKFs äldsta fabriksområde och representerar en unik svensk industrihistorisk miljö. Området byggdes ut under drygt femtio år och bebyggelsen, från jugend till sent 1960-tal, ger en god bild av olika epokers stilideal och visar hur industriarkitekturen utvecklats under 1900-talet. Kvarteret är stort och slutet med sammanbyggda fasader mot omgivande gator. Insidan utgör en tät och komplex industrimiljö med byggnader i en kvartersstruktur med gator och platsbildningar. Varje enskild byggnad representerar en tidsepok och ett moment i en produktionsprocess.

En del av kvarteret Gösen har övergått till ny ägare då SKF flyttat delar av sin verksamhet till områden söder om Säveån. SKF håller på att tömma byggnaderna inom planområdet.

Byggnaderna utgörs idag av fem enheter som benämns

Den långa fasaden mot Artillerigatan

Den inre Rullagergatan, går parallellt med Artillerigatan

Planområdet sett från SKF:s huvudkontor. Härifrån dominerar taklandskapet. Till vänster sticker K-fabriken upp i "muren" mot gatan. Lastgårdarna längs verkstadsbyggnadernas söderfasader övergår i ett parkliknande parti ner mot Säveån, till höger om bilden. Foto: Lindholm Restaurering

M, R, V, C och S. Dessa enheter består var och en av ett flertal byggnadskroppar som har ändrats, byggts till och byggts samman under åren. En variationsrik tegelarkitektur med stora fönsterpartier och växlande taklandskap karaktäriserar miljön.

Områdets främsta värde som kulturhistoriskt dokument anses ligga i dess berättarpotential och förmåga att förmedla upplevelsen av en industrimiljö som utvecklats under lång tid.

Hela fabriksområdet i kvarteret Gösen är utpekad som bevarandeområde i Göteborgs bevarandeprogram.

Fördjupad översiktsplan

Översiktsplan för Göteborg – fördjupad för delar av Gamlestaden – Bagaregården antogs 2006. Syftet med planen är att lägga fast en sammanhängande stadsstruktur från Kviberg via Gamlestaden till Marieholm och Bagaregården, där Gamlestaden ska utvecklas som centrum för de kringliggande stadsdelarna i form av en blandstad med citykaraktär.

Den fördjupade översiktsplanen föreslår en förtätning av Kvarteret Gösen med ett betydande inslag av bostäder i kombination med kontor, kultur, fritidsverksamhet, handel och service. Ett primärt ställningstagande i planen är att de gamla industribyggnaderna i stadsdelen ska bevaras och att ny bebyggelse ska anpassas till befintlig kvartersbebyggelse.

Omvandling, tidigt förslag

Under 2008 arbetade stadsbyggnadskontoret tillsammans med ett arkitektkontor med en förstudie till en detaljplan för området. Idén var att etablera en

mångkulturell bazaar i de gamla verkstadshallarna. Bazaaren skulle rymma en "food court" med mat från alla världens hörn, saluhall, barer, butiker (allt från lågbudget via livsstilsbutiker till kända konfektionskedjor och dagligvaruhandel), samt en öppen flexibel yta för kulturevenemang, danskurser, julmarknader etc.

Illustration Bazaar, White arkitekter 2008

Pågående detaljplanearbete

En detaljplan för området var ute på samråd under augusti till september 2012. Den fördjupade översiktsplanen utgör program för detaljplanen. Detaljplanen föreslår ny användning i likhet med den fördjupade översiktsplanen, men ytan för handel har dubblerats och planen förutsätter att fler befintliga byggnader rivs. 60 procent av kvadratmeterytan föreslås återanvändas och 40 procent rivas. Idén om en mångkulturell bazaar finns inte längre med. Profilen för de nya handelsytorna finns inte angivet i planhandlingarna, men det handlar om en kommersiell handlingsgalleria som rymmer mer etablerade konfektionskedjor.

Blå färg markerar byggnader som föreslås rivas, och röd färg markerar byggnader som föreslås bevaras och få skydd i detaljplanen.

Principer för bevarandet och tilläggen

I samrådets planbeskrivning och i bilagan *Riktlinjer för bevarande och utveckling av den industrihistoriska miljön i kvarteret Gösen* redovisas vilka principer som ska gälla för bevarandet och för tilläggen.

Det anges att den överordnade principen är att miljön ska utformas på ett sätt som berättar kvarterets historia och tar till vara den befintliga industrimiljöns arkitektoniska och miljömässiga kvaliteter för framtiden.

Principen för omvandlingen av kvarteret är att befintliga byggnader och detaljer av industrihistorisk och/eller arkitektoniskt värde i första hand ska bevaras och att där rivningar sker, ska nya byggnader inordnas i den befintliga strukturen.

De tekniska inventeringarna visar att flera byggnader är i så dåligt skick, eller så förorenade, att de måste rivas. Under arbetet med planen har hänsyn till funktionella krav från den nya verksamheten (handelsgallerian)

också lett till beslut om att tillåta mer rivning.

Detta innebär i sin tur att kraven har skärpts beträffande skydd av den äldre bebyggelsen som bevaras och att kravet på anpassning av den nya bebyggelsen höjs, för att bevarandemålet ska nås. Mötet mellan gammalt och nytt ska ske på ett försiktigt sätt, det vill säga vara avläsbart utan att helhetskaraktären och miljöns industrihistoriska upplevelsevärden går förlorad.

Alla spår efter industriverksamheten bör bevaras så långt möjligt. Spåren omfattar installationer och anläggningar som speglar tillverkningen, men också patina och slitage efter användning.

I riktlinjerna för utformning av nya byggnader och tillägg till befintlig bebyggelse anges att en del grundläggande kvaliteter ska tas tillvara; den obrutna fasaden längs Artillerigatan; kontrasten mellan de monumentala gatufasaderna och den oväntat omväxlande inre bebyggelsen; bebyggelsens kontinuitet med exempel på industriarkitektur från jugend till 1960-tal; en sammanhållen bebyggelse med massiva tegelbyggnader och tät stadsluk miljö; fönstren och fönstersättningen samt taklandskapet.

Det anges också att sammanhanget är viktigt, att till exempel de överbyggda förbindelsegångar som finns mellan många byggnader ska bevaras.

Reflektioner

I planbeskrivningen konstateras att det innebär en stor påverkan på den kulturhistoriska miljön att 40 % av befintlig industribyggnad inom planområdet kommer att rivas. Men mitt intryck av planhandlingarna är ändå att Göteborgs kommun har haft höga ambitioner vad gäller bevarandet av industrimiljöns karaktär och struktur. Planarbetet inleddes med att kommunen och SKF lät ta fram ett flertal underlagsdokument som sammantaget ger en ingående beskrivning av områdets kulturhistoriska värden, vad som bör bevaras, och hur det bör bevaras. Kompromisser mellan kommunens tjänstemän och exploatören har lett till att man har gått från ett totalt bevarande till att merparten ska bevaras och återanvändas. De byggnader som ska bevaras får skydd i detaljplanen, de som rivs ska delvis rekonstrueras, och nya byggnader ska inordnas i den befintliga strukturen. Mitt intryck är att detta är en relativt hög bevarandeambition.

Jag tvivlar på att de fasadrekonstrueringar som föreslås kommer att bli genomförda. Skulle de genomföras är det tveksamt om resultatet blir bra. Om rekonstruering blir ett tvång och byggherren försöker ta genvägar för att kapa kostnader är risken för ett dåligt resultat stort. Att gifta samman en industrifasad med optimerade ytor för en handelsgalleria är ingen lätt uppgift. Det kräver en byggherre som har ett särskilt intresse för det kulturhistoriska värdet och som har tänkt sig använda det som ett dragplåster för att locka besökare. Att motivera en rekonstruering hade varit lättare om fasaderna hade varit särskilt vackra i sig, men jag tror inte att de uppfattas som vackra av gemene man.

Fasaderna på S-fabriken (Svarv I-III) som ska rekonstrueras när ny handelsbyggnad uppförs. Fasaderna varierar samma tema: täta fönsterband med spröjsade fönster i röd tegelmur.

Rekonstruktionerna motiveras inte heller av estetiska eller arkitektoniska skäl utan av kontinuitetsskäl, då de anses tydligt beskriva områdets utbyggnadsskeden.

BRANDTS KLÆDEFABRIK

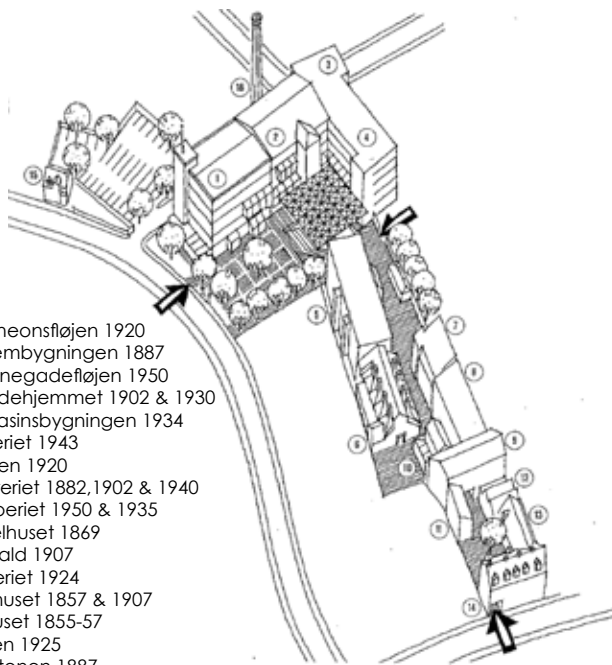
Ett exempel på omvandling av ett äldre industriområde i Odense, Danmark, som genomfördes under 1980-talet.

Brandts historia

Brandts Klædefabrik startade som ett litet färgeri i slutet på 1700-talet på en plats som idag ligger centralt i Odense. A/S Brandts Klædefabrik etablerades som ett aktiebolag 1897. Fabriksområdet utvidgades med årtiondena och 1920 var Brandts Klædefabrik Odenses största arbetsplats med över 600 anställda. Verksamheten blomstrade fram till början av 1970-talet. Kort därefter kom oljekrisen, samtidigt som kraven på högre löner stärktes och den internationella konkurrensen ökade. I mitten av 1970-talet ansågs verksamheten olönsam och 1977 lades fabriken ner, lagren avvecklades och maskinerna såldes.

Omvandling 1977-1987

I och med nedläggningen av verksamheten låg 18 000 kvadratmeter outnyttjade i centrala Odense. Intresset för byggnaderna var stort och under fyra år diskuterades olika förslag till hur området kunde användas. Förslagen avsåg allt från undervisningslokaler och rehabiliteringscenter till visioner om en stormarknad med tillhörande parkeringshus. Andra föreställde sig en ballettscen eller auktionslokaler. Det fanns också förslag om att riva hela området och uppföra lägenhetskomplex. Renovering och återanvändning av gamla industribyggnader var ännu inte vanligt förekommande i Danmark. Det fanns dock förebilder i bland annat Tyskland, England, Italien och USA, där man hade omdanat nedlagda fabriksområden till

1. Pantheonsfløjen 1920
2. Mellembygningen 1887
3. Grønnegadefløjen 1950
4. Svendehjemmet 1902 & 1930
5. Magasinsbygningen 1934
6. Farveriet 1943
7. Pressen 1920
8. Skæreriet 1882, 1902 & 1940
9. Nopperiet 1950 & 1935
10. Kedelhuset 1869
11. Gl. stald 1907
12. Valkeriet 1924
13. Sidehuset 1857 & 1907
14. Forhuset 1855-57
15. Villæen 1925
16. Skorstenen 1887

Illustration över byggnadernas disposition. Odense stadskärna syns inte på bilden men omger området på alla sidor.

nya funktioner. På 1980-talet tänkte arkitektkåren i ökande omfattning i termer av återanvändning istället för rivning och nybyggnation. Intresset för renovering kunde ses i flera storstäder och var dels en reaktion mot 1960- och 70-talets anonyma byggnationer, dels en protest mot de massiva rivningarna av äldre stadskärnor. Arkitekten Kristian Isager var den mest drivande för bevarande och återanvändning av Brands industribyggnader.

1981 köptes området upp av två handelsmän från Esbjerg. I ett avtal med Odense kommun blev 7 500 kvadratmeter avsatta för offentliga ändamål, och en renoveringsplan upprättades. Kommunen gjorde en stor satsning på kulturinstitutioner och den offentliga delen kom att innehålla lokaler för en konsthall, en

konstskola, ett grafiskt museum och ett museum för fotografisk konst.

Utmärkande för ombyggnadsperioden 1982-86 var alla de aktiviteter, både utomhus och inomhus, som ägde rum i det som då var en byggplats. Konserter, teaterföreläsningar, karnevaler, konstutställningar och öppet-hus-arrangemang bidrog till att ett stort intresse för ombyggnadsprojektet väcktes hos allmänheten. Delegationer från hela världen besökte Brandts Klædefabrik för att få inspiration och se närmare på Odenses återanvändningstankar och innovativa kulturpolitik. 1985 korades Odense till årets kulturstad i Danmark.

Reflektioner

Jag har inte hittat något dokument som beskriver förhållningssätt eller bevarandepprinciper för omvandlingen av Brandts Klædefabrik. Det går dock att utläsa att områdets karaktär som stad i staden

Skorsstenen
från 1887
bevarad
som
landmärke

tillvaratogs och att olika funktioner fick finna sin plats i den ursprungliga strukturen av mycket olikartade fabriksbyggnader. Området framstår som en unik stadsdel med gator och torg, vars attraktion bland annat ligger i variationen av rum, skala och uttryck. Tillägg från 1980-talet bär den tidens arkitektoniska prägel, men de nya tilläggen möter ändå de gamla byggnaderna på ett respektfullt och finkänsligt sätt.

Target används bland annat för konstutställningar. En amfiteater tillkom under omvandlingen på 1980-talet. 1993 blev platsen utnämnd till Danmarks bäst besökta stadsrum (uppmätt antal besök under en månad)

Butiker i bottenvåningen i den smala "Brands passage"

REFLEKTIONER

Ombyggnad vs nybyggnad

Ombyggnad i olika former är en oerhört stor del av vad arkitekter sysslar med. Men idén om arkitekturen, och hela byggprocessen, är fortfarande strukturerad runt nybyggandet. Likaså arkitektutbildningen, för den som inte söker sig till specialiserade kurser.

Planeringsdokumenten för Forsåkersområdet anger att en ny stadsdel ska formars. Men Forsåkersområdet är långt ifrån jungfrulig mark, utan har en månghundraårig historia som är högst levande och påtaglig, såväl i människors minne som i den fysiska strukturen på platsen. Någon helt ny stadsdel kan det inte bli fråga om (om man inte river alltsammans förstås, vilket skulle innebära en stor förlust). Däremot är en fortsatt transformation möjlig, en omvandling där nytt läggs till gammalt som tillåts berika varandra.

Uppmaning till Mölndals kommun och MFAB

Många aktörer är involverade i arbetet med omvandlingen av Forsåkersområdet. Min ambition har varit att mitt examensarbete ska vara ett inlägg i diskussionen kring hur Forsåkersområdet ska utvecklas. Jag anser att det är angeläget att Mölndals stad / MFAB tar ställning till vad som ska bevaras och hur det ska gå till. I dagsläget förfaller byggnaderna i en oroväckande snabb takt. Nödvändiga åtgärder vidtas inte för att förhindra förfallet.

Det råder en allmän uppfattning att kommunens politiker och tjänstemän inte har insett eller tagit till sig hur värdefullt och unikt Forsåkersområdet är. För

att höja medvetenheten kring detta, och för att få en bättre fortsatt planeringsprocess, vore det en god idé att ta fram ett grundligt kulturmiljöunderlag. Arbetet skulle kunna ledas av en sakkunnig antikvarie och bland annat basera sig på intervjuer av boende i Mölndal. Utredningen bör beskriva Forsåkersområdets egenskaper och kvaliteter - positiva såväl som negativa - samt en bredd av tänkbara scenarion för den fortsatta utvecklingen av området. På så vis skulle en mer riktig bild framträda av vilka egenskaper och komponenter i bebyggelsen som är viktiga att bevara.

När ett bättre kulturmiljöunderlag finns på bordet bör kommunen ta utgångspunkt i det och formulera ett mål och en strategi / principer för bevarandet av kulturarvet. Detta skulle underlätta för den fortsatta planeringsprocessen på flera sätt. Det skulle göra det lättare att motivera de kostnader som bevarandet kommer att föra med sig i ett första skede (insatser som kommer att löna sig på lång sikt). Det skulle också vara det nödvändiga underlag som arkitekterna i det kommande parallella uppdraget behöver för att kunna rita ett varsamt förslag för områdets omvandling.

Industriarv är svårt

Även om industrin numera är etablerad som kulturarv återstår en del, främst praktiska, bevarandeproblem.

Industriområdenas stora och otympliga anläggningar anses fortfarande medföra ekonomiska problem vid ett bevarande, och ibland är det ofrånkomligen så.

Att inte alla tidsepoker av industriarkitektur är estetiskt tilltalande för gemene man är också ett problem. Om vi betraktar ett industriområde som vi inte har någon

personlig koppling till kan vi på ett intellektuellt plan förstå att området har en historisk betydelse för staden. Vi kan på samma sätt förstå att området är en del av platsens berättelse och att det därför är viktigt för kontinuiteten och identiteten. Men om vi dessutom upplever området och arkitekturen som vacker har vi närmare till att tycka att ett bevarande är viktigt. Detta eftersom vi människor i högre grad än vi är medvetna om fattar känslobaserade beslut istället för kunskapsbaserade. Det är svårare att uppbåda ett engagemang för exempelvis Forsåkersområdets bevarande än för Brandts Klædefabrik eller SKF-området, eftersom Forsåkersområdet har en större andel sentida industribyggnader och därför i allmänhet uppfattas som fulare.

Det mer moderna förhållningssättet till kulturarv, som relaterar till betydelse och berättelse och som betonar det demokratiska inflytandet, kräver dessutom ett engagemang från alla möjliga aktörer, vilket tar tid och resurser i anspråk.

När jag skulle opponera på en annan students arbete vid mittseminariet stötte jag på detta citat: "Kulturarvet är en osäker affär. Det är osäkert vad det egentligen är, hur det uppstår och förmedlas, vilka värden det besitter, varför det vårdas, för vems räkning och för vilka ändamål detta sker, på vilka grunder vissa delar skall bevaras eller försakats och vem som är behörig och kompetent att avgöra detta." Citatet känns mycket träffande. Det kommer ur texten *Oreda i fornsvängen*, skrivet av kultur- och samhällsanalytikern Svante Beckman. Texten tar itu med problemen vi möter inför det växande kulturarvet. Allteftersom samhället blir

äldre och begreppet kulturarv bredare får vi "ett allt mer ohanterligt överflöd av vårdkrävande artefakter" (Beckman, 1993 s 36).

Mitt intryck är att linjära, genomtänkta och uppstyra processer kring bevarande av kulturarv sällan förekommer idag. Det sägs att kulturarvsfrågor måste genomsyra alla samhällssektorer och ska behandlas som en integrerad del av den vanliga samhällsplaneringen. När bevarandet blir alla yrkesgruppers angelägenhet blir det också ingens angelägenhet. Kulturarv är en mjuk faktor som svårligen låter sig mätas. Det har därför svårt att stå upp mot hårda faktorer som exempelvis exploateringstal, en lastbils svängradie eller något annat intresse som för tillfället konkurrerar.

Om att ställa rätt frågor

De principer som ingår i min strategi är inte särskilt märkvärdiga. Poängen är att de inblandade aktörerna ska enas om dem och förankra dem redan innan skissarbetet tar vid. Detta på samma sätt som man har gjort med principerna om god stadsbyggnad, exempelvis att den nya bebyggelsen ska vara funktionsblandad och ha lokaler i bottenvåningarna.

Inspirationen till principerna kommer bland annat ur min analys av de skisser som ett antal arkitektkontor ritade år 2007 och 2011. I dem såg jag olika exempel på nya strukturer som utplånade de historiska. Nya landmärken var placerade på sådant sätt att de skymde de historiska landmärkena. Industrinmiljön var mer eller mindre oigenkännlig i skisserna. Däremot fanns det lokaler i bottenvåningarna, förmodligen för att beställaren hade betonat det.

Efter två års egen erfarenhet som kommunal planarkitekt vet jag att det ligger hos beställaren att lyfta de viktigaste frågorna. Resultatet av ett skissarbete höjer sig sällan över nivån på beställningen.

KÄLLFÖRTECKNING

Arkiv

Föreningsarkivet i Sydvästra Götaland: fotografier

Mölnadal stad, kommunarkivet: ritningar och fotografier

Mölnadal stadsmuseums arkiv: fotografier

Seminarium

Seminarie serie med *Nätverket för ett demokratiskt inflytande i planprocessen om Papyrusområdet:*

Industrihistoriska miljöer i nya skepnader. 2012-09-26

Föreläsare Ida Wedin, industrihistoriker.

Omvandling och nyanvändning av industribyggnader i Västerås. 2012-09-26

Föreläsare Carl-Magnus Gagne, Läns museichef Västmanlands Läns museum.

Borås såg framtiden i förfallet. 2012-10-03

Föreläsare Fredrik Hjelm, stadsantikvarie Borås stad.

Vad kan man göra med ett vattentorn? 2012-10-03

Föreläsare Pål Dunér, arkitekt på Vattentornet Dunér arkitektbyrå

Referenslitteratur

Alzén, Annika (1996). *Fabriken som kulturarv.*

Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag Symposion

Beckman, Svante (1993). *Oreda i fornsvängen. In: Modernisering och kulturarv (pp. 25-40).*

Stehag: Symposion.

Hallén, Per & Olsson, Kent (2010). *Det stora fallet – en historia om Mölnadal kvarnby och kraften i fallet.*

Lund: Författarna och Sekel Bokförlag

Krus, Anna (2000). *Kulturmiljöer i Mölnadal, Källered och Lindome.*

Mölnadal: Mölnadal kommun

Muñoz Viñas, Salvador (2005). *Contemporary Theory of Conservation.*

Oxford: Elsevier Butterworth-Heinemann

Olsson, Krister (2003). *Från bevarande till skapande av värde: kulturmiljövården i kunskapssamhället*. Stockholm : Tekniska högskolan

Paredes, Cristina (2006). *Industrial Chic: Reconverting spaces*
Savigliano (Cuneo): Gribaudo

Robertsson, Stig (2002). *Fem pelare, en vägledning för god byggnadsvård*. Stockholm: Riksantikvarieämbetets förlag

Unnerbäck, Axel (2002). *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse*. Stockholm: Riksantikvarieämbetets förlag

Underlagsmaterial från Mölndals kommun

MölnDala Fastighets AB (2012). *Vision 2.1*.

Tillgänglig: <http://molndala.se/dokument/category/4-markanvisning> (2012-12-20)

NAI Svefa (2010). *Papyrusområdet. Kulturhistorisk och fastighetsekonomisk analys inför bevarande och utveckling av området*.

Beställare: Mölndals kommun. Tillgänglig: <http://molndala.se/dokument/category/1-rapporter>

Semrén & Månsson Arkitektkontor AB (2007). *Vision Mölndals Bruk - Bo vid Mölndalsån*.

Beställare: Klippan Mölndal Fastigheter AB. Tillgänglig: <http://molndala.se/dokument/category/1-rapporter> (2012-12-20)

Sweco Architects (2011). *Forsåker - idéförslag*.

Beställare: Mölndals stad. Tillgänglig: <http://molndala.se/dokument/category/1-rapporter> (2012-12-20)

White Arkitekter AB (2007). *Vision Mölndals Bruk - Kvarnfallet*.

Beställare: Klippan Mölndal Fastigheter AB. Tillgänglig: <http://molndala.se/dokument/category/1-rapporter> (2012-12-20)

Andras examensarbeten

Boman, Lena & Masic, Sanita (2009). *Vestindien: ett ombyggnadsförslag i industrilandskapet Simonsland*. Göteborg: Chalmers tekniska högskola

Jakobsson, Karin (2008). *Transformation av Papyrus fabriker: centrum för den kreativa industrin*.

Göteborg: Chalmers tekniska högskola

Karlberg, Amanda (2011). *ReUse of Industrial Heritage*.

Göteborg: Chalmers tekniska högskola

Övrig litteratur

Althin, Torsten (1945). *Papyrus 1895-1945: på traditionsrik grund : minnesskrift till Aktiebolaget Papyrus femtioårsjubileum*.

Mölndal:

Berglund, Helge & Birgersson, Lisbeth. *Historien om Nääs företagscenter, en nedlagd fabrik återanvänd*.

Svensk byggtjänst: Stockholm 1988.

Birket-Smith, Thomas (2007). *Industriens byggnader*.

Köpenhamn: Kulturarvsstyrelsen

Brand, Stewart (1994). *How buildings learn, what happens after they're built*.

New York: Viking

Danmarks Kulturarvsstyrelse (2007). *Kulturarven - et aktiv : anbefalinger fra fire kulturarvskommuner*.

Tillgänglig på Internet: <http://www.kulturarv.dk/publikationer/publikation/artikel/kulturarven-et-aktiv/> (2012-12-21)

Edman, Victor (1999). *En svensk restaureringstradition.: tre arkitekter gestaltar 1900-talets historiesyn*.

Stockholm: Byggeförlaget

Garmund, Gert (red.) (1987). *Fra klædefabrik til kulturfabrik*.

Odense: Brandts Klædefabrik

Gahrn, Lars (2003). *Papperstillverkning i Mölndal 1653-2003: jubileumsskrift med anledning av det första pappersbrukets grundande för 350 år sedan*.

Mölndal: L. Gahrn

Mölndals hembygdsförenings årsskrift 2012 - Papyrus.

Mölndal: Mölndals hembygdsförening

Pettersson, Nina. *Svenska industriminnen, erfarenheter av utveckling och samverkan*.
Riksantikvarieämbetet: Stockholm 2006

Hemsidor

Industriens Byggningsarv (dansk resurssida vars syfte är att inspirera kommuner och fastighetsägare till bevarande och omvandling av industriarv). <http://byggningskultur2015.dk/industriarv/>